

مسئله فرزند آوری و افزایش جمعیت و تاثیر آن بر آینده کشور

مریم سلیمانی^۱

چکیده

مسئله فرزند آوری و افزایش جمعیت یکی از مسائل مهم در کشور است که کنترل آن در سال‌های اخیر سبب کند شدن رشد آن شده است، به طوری که امروزه تبدیل به یکی از دغدغه‌های مهم رهبری و دلسوزان نظام گردیده است. بدون شک کاهش جمعیت در ایران علل و عوامل داخلی و خارجی متعددی دارد که می‌توان به مشکلات اقتصادی و فقر در جامعه، کمبود امکانات فرهنگی، ورزشی، مدرنیته شدن و الگوبرداری از سبک زندگی غربی و... اشاره کنیم. امادین اسلام همواره بر مسئله افزایش جمعیت تأکید دارد و مسلمانان را تشویق به فرزندآوری می‌کند، و خطرات ناشی از کاهش فرزند را تذکر می‌دهد که نتیجه این امر را تسلط بیگانگان بر ممالک اسلامی و کاهش قدرت مسلمین و در نهایت بی‌اهمیت شدن دستورات الهی در بین مردم می‌داند. روش پژوهش در این مقاله توصیفی تحلیلی و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته است که ابتدا به مفهوم‌شناسی، سپس اهمیت و ضرورت فرزندآوری از نگاه اسلام، ضرورت اقدام برای افزایش فرزندآوری، پیامدهای مثبت فرزندآوری و افزایش جمعیت و خطرات و عوامل کاهش فرزندآوری پرداخته است.

کلید واژه‌ها: افزایش جمعیت، جمعیت، فرزند، فرزندآوری، کاهش جمعیت

مقدمه

---

^۱. طایبه مدرسه فاطمیه شهرکرد

مسئله فرزندآوری و افزایش جمعیت یکی از مهم‌ترین مسائل روز کشور است که بسیار مورد تأکید می‌باشد به طوری که مقام معظم رهبری در اکثر جلسات و سخنرانی‌های خود پیرامون این موضوع صحبت می‌کنند. این مسئله یکی از مسائل بنیادین در زمینه‌های سیاست‌گذاری و آینده‌نگری است که همواره مورد توجه صاحب‌نظران در علوم مختلف و محافل علمی فرهنگی نیز قرار گرفته است. کنترل جمعیت و کاهش فرزندآوری سیاستی است که با روش‌های گوناگون از طرف کشورهای غربی در سطح بین‌المللی، علی‌الخصوص برای سرزمین‌های اسلامی مطرح شده است. اما این سیاست‌ها به طور واضح با قوانین و دستورات دین اسلام مخالفاند، متأسفانه این برنامه‌ها در طی چند دهه گذشته در کشور ما اجرا شد و پیامد آن کاهش نرخ باروری و فرزندآوری بوده است و این امر پیری و سالمندی جمعیت را در سال‌های آتی برای کشور به ارمغان می‌آورد که خود یک مشکل بزرگ محسوب می‌شود زیرا یکی از اصلی‌ترین پایه‌های پیشرفت و توسعه کشورها جمعیت جوان و نیروی انسانی آنهاست و کشوری که جمعیت جوان آن اندک باشد و با سالمندی جمعیت روبرو باشد دچار ضعف در توان نظامی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... می‌شود و در پی این مسئله دشمنان بر کشور چیرهورمسلط خواهند شد. در این مقاله سعی داریم تا مسئله افزایش فرزندآوری و تأثیری که بر آینده‌ی یک کشور می‌گذارد را مورد بررسی قرار دهیم در این راستا مقالات و کتب فراوانی به نگارش درآمده است که می‌توانیم چند مورد از آنها را در این جا ذکر کنیم. کتاب «مثبت ۳، کتابی برای ترویج فرزندآوری نوشته حجت‌الاسلام سید حسین موسوی» است، که ضمن پاسخ به سوالات و ابهامات درباره فرزندآوری و جمعیت در پی پرده برداشتن از حقایق مهمی است که اگر امروز آنها را نبینیم تبعات و هزینه‌های سنگین در زمینه‌های مختلف باید بپردازیم. و کتاب «فرزندآوری در سبک زندگی اسلامی نوشته مسلم شوبکلایی» است که از جهات مختلف به مسئله کنترل جمعیت می‌پردازد و این که بحران‌های ناشی از کثرت جمعیت و کمبود امکانات مادی و معنوی برخی را وادار می‌کند تا این که تنها راه نجات کشور را در کنترل و کاهش جمعیت قلمداد کند و عدم رشد جمعیت را عامل اصلی و پیشرفت مادی و معنوی جامعه محسوب می‌کنند. و مقالاتی همچون «آثار فرزندآوری و نقش آن در تحکیم خانواده اثر معصومه نبی زاده» است که به موضوع اثرات و ثمرات وجود فرزند در زندگی می‌پردازد و مقاله‌ی «آثار فرزندآوری با تأکید بر آیات و روایات در سبک زندگی اسلامی اثر ابوالفضل کاظمی و همکارانش» می‌باشد، در این تحقیق نیز به موضوع فرزندآوری و افزایش جمعیت از نظر دین اسلام و اثراتی که در پی افزایش فرزندآوری به وجود می‌آید پرداخته می‌شود. وجه تمایز این مقاله با مقالات ذکرشده در این است که در اینجا به اثرات فرزندآوری بر آینده کشور پرداخته می‌شود. اکنون با توجه به این که خطرات در پی کاهش جمعیت در آینده برای کشور به وجود می‌آید و رهبر انقلاب بر این موضوع تأکید فراوان دارد لازم و ضروری است که در این زمینه گامی برداشته شود تا از به وجود

آمدن و افزایش مشکلات ناشی از کاهش جمعیت و فرزندآوری جلوگیری کنیم. و سوالی که در این جا مطرح می شود این است که افزایش فرزندآوری چه تأثیری بر آینده کشور می گذارد؟

مفهوم شناسی

جمعیت: به کلیه کسانی که به طور مستمر در یک واحد جغرافیایی (کشور، استان، شهرستان، شهر یا روستا) به صورت خانوار و خانواده زندگی می کنند و پایگاه سیاسی و شرایط ملی و قومی واحدی دارند جمعیت گفته می شود.^۱

جمعیت واژه ای عربی است که به معنای تجمعی از افراد انسانی است و در منطقه ای به طور مستمر و به شکل مجموعه ای از خانوارها زندگی می کنند. جمعیت عموماً از طریق شاخص های کمی و کیفی مورد ارزیابی و معرفی می شود که مهم ترین آن ها از نظر کمی: عدد جمعیت، جوانی جمعیت، مهاجرت جمعیت نخبگان، نرخ مرگ و میر و ازدواج، و از نظر کیفی: امید به زندگی، سلامت جسمی و روحی، کیفیت زندگی، طرز فکر و علایق ملی می باشد.^۳

فرزند: ولد، نسل، پسر و دختر هر دو را گویند. در پهلوی فرزند است و در پارسی باستان فرزینتی، غالباً به پسر و گاه به دختر اطلاق شده است. پسر یا دختر هر مرد یا زنی نسبت به خود او، بچه.^۵ آینده: آن که آید، آتیه، آتی، زمانی پس از حال، وقتی که نیامده است. آینده نیامده و گذشته گذشت.^۶ آمدن، آن که آید، آن چه آید، زمان پس از حال،^۷

اهمیت و ضرورت فرزندآوری از دیدگاه اسلام

تشکیل خانواده به عنوان هسته اصلی جامعه بشری ضرورتی حیاتی است که در راستای خلقت و هماهنگی با سرشت جامعه گرای انسان است. انسان در نخستین گام های زندگی اجتماعی به طرف جنس مخالف متمایل می شود و او را نخستین یاور زندگی خود می داند و به انس و الفت با او می پردازد و از این راه کانون اصلی تشکیل جامعه که همان خانواده است را به وجود می آورد. خداوند

۱. تقوی، مبانی جمعیت شناسی، ص ۴۳

۲. پورسید آقایی، ترابی، آسیب شناسی کنترل جمعیت در جامعه منتظر، ص ۱۳۹

۳. خرمشاد، طراح زادگان، راهبردهای جمعیت تحکیم اقتدار و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، ص ۱۰۷

۴. دهخدا، لغت نامه، ص ۱۵۹

۵. عمید، فرهنگ فارسی، ص ۸۲۵

۶. دهخدا، لغت نامه، جلد ۲، ص ۲۲۹

۷. معین، فرهنگ لغت، ص ۵۹

در آیات «إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلِيَّهَا حَافِظٌ» و «خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ» شکل‌گیری نطفه، باروری و زایمان انسان‌ها را از نشانه‌های قدرت خود می‌داند و در آیه «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تَرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» می‌فرماید: خلقت انسان را بر طبق خواست و اراده خود محقق می‌کنم. با توجه به آیات قرآن و روایات اهل‌بیت درمی‌یابیم که نظر اسلام بر مبنای تشکیل خانواده و فرزندآوری است. در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که به این امر توجه ویژه‌ای می‌کنند. خداوند همه افراد را به سنت ازدواج تشویق می‌کند و به ازدواج به قصد فرزندآوری تأکید فراوان دارد. مثلاً در آیاتی چون «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ إِمَّا يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» می‌فرماید: مردان و زنان بی‌همسر را همسر دهید و همچنین غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را اگر فقیر و تنگ‌دست باشند خداوند آنان را از فضل خود بی‌نیاز می‌سازد و خداوند واسع و آگاه است.^۴

همچنین در آیه «وَزَكَرِيَّا إِذِ نَادَىٰ رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» می‌فرماید: وزکریا را یادکن آن زمانی که پروردگار خویش را صدامی‌زند؛ پروردگارا مرا تنها نگذار که تواز همه بازماندگان بهتری. و یا در آیه «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ» می‌فرماید: طمع زکریا وادارش کرد که دست به دعا برداشت و به پروردگار خود عرض کرد پروردگارا مرا از ناحیه خود فرزند و نسلی پاک ببخش که تو شنوای دعایی.

از جمله آیاتی که بر فرزندآوری دلالت دارد آیاتی است که در آن‌ها همسر و فرزندان به‌عنوان مخلوقات خداوند و نعمت‌های الهی معرفی شده‌اند مانند آیه «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً» خدا برای شما از جنس خودتان همسرانی قرار داد و برای شما از همسرانتان فرزند و نوادگان پدید آورده است.^۵

۱. طارِق: ۴- ۶

۲. غافر: ۶۷

۳. نور: ۳۲

۴. شویکلایی، وا کواوی مقوله فرزند آوری از دیدگاه اسلام، ص ۶۵

۵. انبیاء: ۸۹

۶. آل عمران: ۳۸

۷. نحل: ۷۲

۸. کاظمی، شاهمرادی، مهدوی، آثار فرزند آوری با تاکید بر آیات و روایات در سبک زندگی اسلامی ص ۷۴

یکی از شاخصه‌های اصلی قدرت و توانایی در قرآن کریم داشتن فرزند است. «وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا» شما را با خواسته‌ها و پسران مدد می‌رساند و برای شما بوستان‌هایی می‌آفریند و نهرها برای شما پدید می‌آورد.

علامه طباطبایی ذیل این آیه می‌فرماید: «مدد به معنای هر چیزی است که آدمی را در رسیدن به حاجتش کمک می‌کند و اموال و فرزندان ابتدایی‌ترین کمک‌ها برای رسیدن جامعه انسانی و اهداف خویش است»^۲

همچنین ایشان در مورد فواید و حکمت‌های ازدواج از دیدگاه اسلام می‌فرمایند: «بقای نسل انسان و حفظ حیات بشر از اهداف افزایش فرزندآوری است.»^۳

بنابراین می‌توان به‌طور قاطع گفت یکی از فواید ازدواج ازدیاد نسل و تداوم آن است. همچنین در آیه «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَاتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» می‌فرماید: «خداوند زنان را به‌عنوان کشتزار و مردان را به‌عنوان کسی که بذر در اختیار دارد و آن را می‌کارد یاد کرده و ثمره آن را فرزند خوانده است.»^۴

در روایات اسلامی نیز شاهد تشویق مسلمین به داشتن فرزند هستیم. پیامبر «صل الله علیه و آله» می‌فرماید: «مَا يَمْنَعُ الْمُؤْمِنَ أَنْ يَتَّخِذَ أَهْلًا لَعَلَّ اللَّهَ يَرْزُقُهُ نَسَمَهُ تَتَّقِلُ الْأَرْضَ بِلَا إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ.»^۵ چه چیزی مؤمن را از داشتن خانواده مانع می‌شود؟ شاید خدا به او فرزندی دهد که باگفتن "لا اله الا الله" زمین را سنگین سازد.

تعدد فرزندان ائمه نیز پیامی است مبنی بر این که تکثیر نسل تا جایی که امکان دارد مستحب است. حضرت علی علیه السلام از دو بانوی بزرگوار حضرت زهرا و حضرت ام‌البنین علیهما السلام نه

۱. نوح: ۱۲

۲. طباطبایی، المیزان، ج ۳، ص ۴۶

۳. همان، جلد ۱۵، ص ۱۵

۴. بقره: ۲۲۳

۵. سیawشی، خوش نظر، سلیمانی‌فر، بررسی و تبیین موانع افزایش جمعیت با تأکید بر آموزه‌های اسلام، ص ۳

۶. حر عاملی، وسایل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۴

فرزند داشت و طبق متون تاریخی از همسران دیگر نیز دارای فرزندان بودند. همچنین شیخ مفید شمار فرزندان امام کاظم(ع) را ۳۷ تن ذکر کرده است.^۱

پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «لَا يَدْعُ أَحَدُكُمْ طَلَبَ الْوَالِدِ؛ فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا مَاتَ وَ لَيْسَ لَهُ وَكَلٌّ انْقَطَعَ اسْمُهُ»^۲ هیچ یک از شما نباید فرزند خواهی را واگذارد چراکه وقتی انسان بمیرد و فرزندی نداشته باشد از نام و آوازه می افتد. در زمان کنونی نیز فقها نظرات و احکامی را در مورد افزایش فرزندآوری به مردم ارائه دادند که در ادامه به آنها اشاره می کنیم. به اعتقاد فقهای اسلامی می توان بر وجوب فرزندآوری و افزایش نسل فتوا داد چراکه داد جمعیت در یک کشور یکی از عوامل اقتدار در نظام حکومتی آن خواهد بود. بنابراین اگر جمعیت مسلمانان نسبت به سایر ادیان کاهش پیدا کند و یا جمعیت کفار نسبت به مسلمانان زیاد شود از بین رفتن حکومت اسلامی امری حتمی است لذا برای حفظ نظام اسلامی بر همه مسلمین واجب است تا اقدام به فرزندآوری نمایند. علاوه بر این مورد نفوذ احکام حکومتی نیز دلیلی است برای افزایش فرزندآوری زیرا احکام حکومتی که حاکم مشروع بر مبنای رعایت مصالح و مفاسد و براساس شناخت ایشان از اهداف و ملاک های احکام شرعی شکل می گیرد در حق همه مردم و مجتهدان و مراجع تقلیدی که در حوزه تصرف و تحت ولایت او هستند ناقد و مخالف با آنها حرام است.^۳

با توجه به پیچیدگی های صدور احکام فقهی، آراء گوناگونی توسط مراجع عظام تقلید در این مورد صادر گردیده است، که عده ای کنترل جمعیت را نادرست و عده ای نیز تا حدودی بنابر شرایط جامعه آن را جایز دانسته اند که در زیر به تعدادی از این نظرات اشاره خواهیم کرد.

امام خمینی (رحمت الله علیه) فرمودند: «راجع به فرزند آوری تابع آن است که حکومت چه تصمیمی بگیرد»

امام خامنه ای (مدظله العالی): «در دین مقدس اسلام فرزندآوری و ازدیاد جمعیت مسلمین امری مستحب محسوب می شود و از نظر متون دینی فرزند شایسته نعمتی الهی از جانب خداوند رحمان و گلی از گل های بهشت است. علاوه بر آن طبق آیه «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» فرزند مایه زینت زندگی و «وَأُمَدِّدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ»^۴ یار و مددکار انسانی باشد، یادگار و جانشین پدر و مادر در دنیا است و استغفار گویی و اعمال نیک او سبب آمرزش و نیک بختی والدین در حیات اخروی می شود. وجود این

۱. شیخ مفید، مترجم: رسولى محلاتى، الارشاد، ج ۲، ص ۲۴۴

۲. متقى الهندي، كنز العمال فى سنن الاقوال و الافعال، ج ۱۶، ص ۲۸۱

۳. ملكوتى نيا، ضرورت افزایش جمعیت ایران اسلامی، ص ۷۲-۷۳

۴. كهف: ۴۶

۵. اسراء: ۶

مقدار تأکید و ترغیب کافی است تا انگیزه داشتن فرزند تقویت شود. همچنین روایات فراوانی در متون دینی به دست ما رسیده که به افزایش فرزند آوری تأکید و سفارش شده است؛ چنانچه امام صادق «علیه السلام» می‌فرمایند نبی مکرم اسلام (صلی الله علیه وآله) فرمودند: «تَنَاجُحُوا تَنَاسَلُوا تَكْتُرُوا فَإِنَّ أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَوْ بِالسَّقْطِ» از دواج کنید تا صاحب فرزند شوید و نسل شما زیاد گردد. من در روز قیامت به زیادی افراد امتم حتی به فرزند سقط شده بر امت های دیگر مباحثات می‌کنم. البته باید به این نکته توجه کرد که هرکس براساس توانایی مالی خود باید اقدام به این امر کند تا دچار گرفتاری و کمبود نشود. ذکر این نکته لازم است که بدانید که اسلام سقط جنین را جایز نمی‌داند و کاری گناه و شرعاً حرام است؛ زیرا خداوند می‌فرماید: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا».^۲

آیت‌الله مکارم شیرازی (دامت برکاته): «شریعت اسلام تشویق و ترغیب کننده به افزایش نسل انسان و خصوصاً مسلمانان است و جلوگیری از بارداری مخالفت فطرت انسان و دین اسلام است و با توجه به این که هدف جلوگیری از افزایش جمعیت مسلمانان نقشه دشمنان برای کاهش نیروی انسانی و تقویت سلطه استعمارگران بر جوامع اسلامی و به غارت بردن ذخایر و منابع سرزمین‌های مسلمین است، لذا جلوگیری از نسل نوعی عمل جاهلی نسبت به خداوند متعال است که جایز نیست»^۳

ضرورت اقدام برای افزایش فرزند آوری

باروری و فرزند آوری یکی از وقایع مهم و حیاتی است و از آنجایی که در افزایش یا کاهش جمعیت به طور مستقیم تأثیرگذار است، به عنوان مهم‌ترین عامل حرکت زمانی جمعیت محسوب می‌شود. داشتن فرزند یک نعمت الهی است لذا بشر همواره آرزوی داشتن فرزند و بقای نسل را داشته است. از آیات و روایاتی که به دست ما رسیده می‌توان استفاده کرد که اسلام نسبت به تکثیر نسل و فرزند به عنوان یک مستحب موکد نام برده است.^۴

یکی از مهم‌ترین اهداف و کارکردهای خانواده حفظ و بقای نسل بشر در یک چارچوب قانونی و مشروع است، به گونه‌ای که عده‌ای از مردم شناسان ماهیت خانواده را همین امر دانسته‌اند و آن را قراردادی تعریف کرده‌اند که برای به وجود آمدن فرزندان و حفظ و نگهداری آنان منعقد می‌شود.^۵

۱. شعیری، جامع الاخبار، ص ۱

۲. اسراء: ۳۱

۳. دهقان ده جمالی، فرزند آوری و افزایش جمعیت از دیدگاه قرآن و اهل بیت علیهم السلام، ص ۱۶۶، ۱۶۵

۴. همان، ص ۱۵۱-۱۵۷

۵. ملکوتی نیا، فرزند آوری در سبک زندگی اسلامی، ص ۸۴

علامه طباطبایی تکثیر نسل مسلمانان برای زدودن بنای شرک و فساد توسط آنان را از مهم‌ترین مقاصد شریعت ذکر می‌کند و می‌فرماید: «از جهت دیگر یکی از مهم‌ترین مقاصد در نزد شارع اسلام زیاد شدن نسل مسلمانان با آباد شدن زمین به دست آنان است آبادی شایسته و مخصوص که ریشه‌ی شرک و فساد را می‌زند.^۱»

کنترل جمعیت و مباحث مربوط به آن از جمله مباحثی می‌باشد که در اکثر کشورها مورد توجه قرار گرفته است این بحث در کشورهای اسلامی و همچنین در کشور ما در حال بررسی و کارشناسی است اما متأسفانه برخی افراد سیاست‌کنترلی و تهدید در زمینه جمعیت در پیش گرفته‌اند و بسیار بر آن تأکید دارند و با شعارها و برنامه‌ریزی‌های فراوان در پی کاهش جمعیت برآمدند این امر باعث شد که رهبر انقلاب سخنرانی‌های فراوانی در این زمینه داشته باشند و در جلسات متعددی فرمودند که: کشور ما امکاناتی دارد که باید ۱۵۰ میلیون نفر جمعیت داشته باشد و معتقد به کثرت جمعیت هستیم. اگر اقدام و تدبیر قرار است انجام بگیرد در جهت توقف یا کاهش جمعیت یا بعد از ۱۵۰ میلیون نفر باشد. همچنین فرمودند: «من بارها این را به مردم عرض کرده‌ام که پیر شدن کشور کم شدن نسل جوان در چندین سال بعد از همان چیزهایی است که اثرش بعداً ظاهر خواهد شد و آن زمانی که اثرش نمایان شود دیگر قابل حل شدن نیست. فرزند آوری یکی از مجاهدت‌ها و وظایف زنان است زن است که رنج و دردها و سختی‌هایش را تحمل می‌کند و این پرورش فرزند هنری است که خداوند به زن هدیه کرده است.

خدای متعال از مسلمانها خواسته که زیاد بشوند، افزایش پیدا کنند. واقعاً هم این جور است که اگر چنانچه عدد ملت مسلمان -حالا در یک کشور اسلامی مثل کشور ایران یا در فضای اسلامی مثل امت اسلامی- زیاد باشد، این زمینه و امکان برای رشد و تعالی در آنها وجود دارد؛ یعنی وقتی که عدّه زیاد است، افراد صالح در آن قهراً زیادترند، توانایی‌ها قهراً بیشتر است، نیروی انسانی قهراً راقی‌تر است؛ این چون طبیعی است اگر چنانچه جمعیت زیاد باشد. جمعیت کم، مقهور واقع می‌شود. امروز در دنیا آن کشورهای جمعیت‌های زیادی دارند، به برکت آن به خیلی امکانات دست یافته‌اند؛ چین یک نمونه است، هند یک نمونه است؛ با اینکه مشکلاتی هم دارند اما در عین حال خود این جمعیت زیاد به عنوان یک ارزش اجتماعی، ارزش سیاسی، یک ارزش بین‌المللی برای آنها توانسته موقّیتهایی را به وجود بیاورد. بنا بر این نسل باید افزایش پیدا کند؛ اینکه من تکرار می‌کنم، تأکید میکنم، به خاطر این است. و البته امروز در کشور ما مردم گوش می‌کنند، حرفی ندارند؛ آن کسانی که این حرف به آنها می‌رسد، حرفی ندارند و گوش می‌کنند منتها مسئولینی که بایستی عملاً دنبال کنند و زمینه‌ها

^۱. طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۴، ص ۱۸۹

^۲. پرتال امام، خامنه‌ای، یازدهم اردیبهشت ۹۲، بیانات در دیدار جمعی از مداحان

را فراهم کنند، آن کار لازم را انجام نمی دهند. البته مسئولین رده بالا می گویند قبول داریم اما مسئولین میانی درست عمل نمی کنند؛ به هر حال افزایش فرزند باید به صورت یک فرهنگ دربیاید. در بعضی از کشورهای غربی — مثلاً در آمریکا — خانواده‌ای پانزده تا بچه دارند، بیست تا بچه دارند و از این قبیل، تشویق می شوند و هیچ کس مذمتشان نمی کند. اما نوبت به کشور ما که می رسد، این طرف قضیه تشویق می شود، کم فرزندی و مانند اینها. بنابراین این هم یک نکته است که ان شاء الله باید مورد توجه باشد.^۱

آمارها نشان می دهند که ایران طی ۳۰ سال گذشته بالاترین رکود سرعت کاهش نرخ مولید در دنیا را داشته و جمعیت کشور به طور چشمگیری در حال مسن شدن است و حتی برای تأمین نیروی انسانی در آینده با مشکلات جدی مواجه می شود. برخلاف تذکر رهبر انقلاب که مبنی بر لزوم بازنگری در سیاست‌های جمعیتی کشور در راستای افزایش جمعیت است متأسفانه تاکنون اقدام عملی خاصی برای روند افزایش جمعیت کشور صورت نگرفته است. با بررسی ابعاد جمعیتی در ایران به نتایج مورد قبولی دست پیدا نمی کنیم. اگر برنامه‌ریزی درستی در این مورد انجام نگیرد به یک بحران حل نشدنی تبدیل می شود. امروزه در کشورهای غربی برنامه‌های گسترده‌ای برای افزایش جمعیت و تشویق خانواده‌ها برای فرزندآوری طراحی و اجرا می شود؛ اما همین کشورها در جهت کاهش جمعیت برای کشورهای اسلامی برنامه‌ریزی می کنند و در پی تحمیل کردن هدف های شوم خود در جوامع اسلامی و به استعمار در آوردن و تحت سلطه قرار دادن این کشورها می باشند.^۲

پیامدهای مثبت فرزند آوری و افزایش جمعیت

تشکیل خانواده و فرزندآوری یکی از جنبه‌های مهم زندگی هر فرد به حساب می آید و این امر آن قدر مهم است که از زمان های گذشته تا کنون زنان با هویت فرزند داری، در کنار خانه‌داری مشغول به آن هستند. فرزند آوری یکی از جنبه‌های مهم زندگی افراد را شامل می شود؛ زیرا از یک سو موجب هویت خانواده و از سویی دیگر باعث تداوم زندگی زوجین و جلوگیری از عدم فروپاشی خانواده می شود و به اندازه‌ای در دین اسلام اهمیت دارد که سفارش شده هنگام ازدواج از خدا بخواهید همسر مناسب که ویژگی‌های خاص از جمله فرزند آوری که در آن‌ها حیات و ممت والدینش سودمند واقع می گردد به

^۱. پرتال امام خامنه ای ۱۳۹۸/۰۱/۰۶ بیانات در دیدار جمعی از زوج‌های جوان

^۲. سایت خبرگزاری حوزه

^۳. لیبی، خانواده در قرن ۲۱، ص ۱۵

شما ببخشید. بنابراین وجود فرزندان در خانواده بر جنبه‌های مختلف زندگی اثر می‌گذارد که برخی از مهم‌ترین این آثار را در ادامه ذکر می‌کنیم.^۱

امید به آینده: با ورود اولین فرزند به کانون خانواده و شعاع گرمابخش او امید و آرمان‌های والدین افزایش می‌یابد. هم آن‌طور که فرزند در دامن والدین پرورش می‌یابد، بذر امید را نیز در دل پدر و مادر می‌کارد و رشد می‌دهد و منشأ حرکت و تلاش برای تداوم زندگی می‌شود؛ زیرا فرزندان که صحیح تربیت شوند باعث افتخار پدر و مادر می‌شوند و خود نیز در مسیر سعادت قدم برمی‌دارند، چنین فرزندان در سال‌های پیری و سالمندی پدر و مادر از آنان دستگیری می‌کنند و تنهایشان نمی‌گذارند. امام سجاد «علیه السلام» در دعای خویش در حق فرزند از خدا خواست که: «بار خدایا بازوی مرا به وسیله فرزندانم استوار و کمر مرا به دست آنان راست نما و در سختی و گرفتاری آنان را کمک حال من قرار ده، عدد و شماره مرا به آنان افزون کن و مجلس مرا به ایشان بیارای، یاد مرا به آن‌ها زنده بدار و به وسیله آنان برای حاجت و خواسته‌ام یاری فرما.^۲

پویایی خانواده: یکی از عواملی که باعث پایداری زندگی می‌شود داشتن تنوع مناسب است و در مقابل آن یکنواختی موجب سرخوردگی و از بین رفتن مناسبات خانواده می‌گردد. تولد فرزند جدید فرصتی برای تنوع بخشیدن به زندگی و رهایی از دل‌تنگی است. اضافه شدن فرزند به جمع خانواده نشاط خاصی به زندگی می‌بخشد، یکی از دانشمندان سرزمین غرب می‌گوید با آمدن فرزند جدید در زندگی باعث می‌شود که زن توانایی جدیدی به دست بیاورد و چنان شکیب و مهربان شده که حتی در هنگام هیجان و شدت عشق چنان سابقه‌ای نداشته است، و مرد نیز دارای مسئولیتی می‌شود که او را پخته‌تر کرده، افق دیدش را وسیع می‌سازد و از یک حس پدری عمیق که ناگهان فرامی‌رسد، لذت می‌برد.^۳

احساس ارزشمندی و مفید بودن: تولد فرزند در خانواده، حس مفید بودن را برای پدر و مادر به ارمغان می‌آورد، داشتن ثمره نیکو عامل دلگرمی والدین است و احساس مفید بودن را در آن‌ها تقویت می‌کند.^۴

عامل نشاط و سلامت روانی والدین: یکی از مهم‌ترین عوامل شور و نشاط در زندگی مشترک تولد فرزند در خانواده است. پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» در تعبیری جالب می‌فرماید: «إِنَّ الْوَالِدَ الصَّالِحَ رِيحَانَةٌ مِنْ

^۱. نبی‌زاده، آثار فرزند آوری و نقش آن در تحکیم خانواده، ص ۱۶۵

^۲. سایت راسخون.

^۳. ویل دورانت، تاریخ فلسفه، ص ۱۷۸-۱۷۹.

^۴. سایت راسخون.

رِيَّاحِينَ الْجَنَّةِ» فرزند صالح گلی از گل‌های بهشت است. هم آن‌طور که گل‌های بهشتی باعث سرور و شادمانی می‌شوند اولاد صالح نیز باعث شور و نشاط والدین می‌شوند.^۱

کودکان از زمان تولد موجب شادی و نشاط در خانواده می‌شوند آن‌ها با افزایش نشاط در خانواده سلامتی و آرامش روانی را برای والدین فراهم می‌کند. پیامبر خدا «صل الله علیه وآله وسلم» فرمودند: «أَطْلُبُوا الْوَالِدَ وَ التَّمِسُوهُ؛ فَإِنَّهُ قُرَّةُ الْعَيْنِ، وَ رِيْحَانَةُ الْقَلْبِ» فرزند بخواید و آن را طلب کنید؛ چرا که مایه روشنی چشم و شادی قلب است.

کمک و دستیاری والدین: از جمله فواید داشتن فرزند کمک به والدین است که در قرآن بسیار این امر تأکید شده است. خداوند خطاب به مردم می‌فرماید: «داشتن فرزند را به‌عنوان یک نعمت الهی بدانید؛ زیرا داشتن فرزند همانند داشتن نیروی انسانی است که می‌تواند در کارها و مسئولیت‌ها پدر و مادر را یاری رساند.» در روایات نیز این امر مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. امام سجاد «علیه السلام» فرمودند: «از سعادت مرد این است که فرزندی داشته باشد تا به‌وسیله‌ی آن‌ها مورد یاری و کمک قرار بگیرد.»^۳

کسب کمال معنوی: خداوند متعال به وسیله فرزند صالح بستر رشد و تکامل والدین را فراهم کرده به‌طوری‌که هر تلاشی که آنان در راستای خوشنودی خدا برای تربیت و رشد تکامل فرزندان انجام دهند مستحق ثواب و پاداش بزرگ خواهند شد. فرزند صالح یکی از عواملی است که انسان را به خدا نزدیک می‌کند و با اعمال صالح خود باعث سعادت و کمال والدین می‌شود، و زمانی که طلب رحمت برای والدین داشته باشد خداوند راه‌های رحمت الهی را به روی آنان می‌گشاید. پیامبر اکرم (صل الله علیه و آله) فرمودند: «هدیه خداوند به بنده مؤمن فرزندی است که خدا را عبادت کند و نوایی از این عبادت به والدینش برسد.» داشتن فرزند صالح حقیقتی است که گسترده آن به زمان و مکان خاصی محدود نمی‌شود و حتی آثار معنوی آن پس از مرگ والدین نیز وجود دارد. فردی که کار مفیدی انجام داده و فرزندی شایسته تربیت کرده، سزاوار پاداش الهی است. علاوه بر این احساس رضایت از زندگی و امیدواری به رحمت الهی نیز افزایش می‌یابد.^۴

عوامل کاهش جمعیت و فرزندآوری و تاثیر آن بر آینده کشور

^۱. پناهی، همسر گزینی چرا و چگونه؟، ص ۲۵۰.

^۲. طبرسی، مکارم الأخلاق: ج ۱، ص ۴۸۰، ح ۱۶۶۵.

^۳. کاظمی، شاهرادی، مهدوی، آثار فرزندآوری با تأکید بر آیات و روایات در سبک زندگی اسلامی، ص ۷۷ و ۷۹.

^۴. پناهی، نگاهی به فواید فرزند و آثار فرزندآوری و فرزند پروری در آموزه های دینی، ص ۵۳-۵۶.

جمعیت یکی از عناصر قدرت و اقتدار هر ملتی است و عامل مهمی در پیشرفت و توسعه فرهنگی اقتصادی، سیاسی و ... کشور است، اگر جمعیت کشوری رو به سوی پیری بگذارد، به زودی آن کشور با مشکلات زیادی روبرو می شود و برای جبران آن باید بتوان سنگینی را پس دهد، در زیر به برخی از مشکلات کاهش جمعیت و فرزندآوری اشاره می کنیم.

شهرنشینی : افزایش میزان شهرنشینی عاملی برای کاهش جمعیت است؛ زیرا از زندگی در شهر بر رفتار و نگرش خانواده ها از جمله باروری اثر می گذارد و سطح آن را کاهش می دهد.^۱

در دهه ۶۰ و ۷۰ تراکم جمعیت در روستا ۷۰ درصد و در شهرها ۳۰ درصد بود، اما اکنون این نسبت برعکس شده است، این تغییر بسیار مهم است، زیرا در روستا فرزندان کمک حال خانواده بودند و در همه امورات به والدین کمک می کردند؛ اما در شهر فرزند سربار خانواده است و نیاز به انواع خدمات در سنین مختلف دارد و باعث رشد هزینه های خانواده می شود و با رشد هزینه ها مسلماً فرزندآوری کاهش شدیدی پیدا می کنند.^۲

تغییر سبک زندگی و تمایل به مدرنیته و غربی شدن: مدرنیته شدن بدلیل ماهیت رفاه طلبی، نقش اساسی در کاهش جمعیت و زادوولد داشته است. با ورود تفکر غربی به کشورها و جوامع اسلامی، علی الخصوص کشور ما، ساختار خانواده ها را دگرگون کرده و به دلیل ناچاری های زندگی شهرنشینی و صنعتی شدن، خانواده هسته ای را جایگزین خانواده گسترده کرده و اشکال مختلفی از خانواده؛ مانند خانواده های تک سرپرست یا تک فرزند که ناشی از افزایش طلاق در جامعه هستند به وجود آورده است و کارکردهای خانواده را دچار آسیب های جدی کرده است، که نتیجه آن کاهش و طلاق عاطفی بین والدین و فرزندان، کاهش رسومات مذهبی و انجام صله رحم و ... شده است.^۳

رشد استقلال خواهی زنان : یکی از زمینه هایی که باعث کاهش باروری و فرزندآوری شده است، رشد استقلال خواهی زنان در زمینه های گوناگون است. به علت آن که در این زمینه بر نقش زنان بیش از مردان تأکید می شود، این است که باورها و نگرش های زنان در فرزندآوری بسیار تعیین کننده است؛ زیرا زنان بیش از مردان سختی و پیامدهای فرزندآوری را تحمل می کنند و باروری و تعیین تعداد

۱. عباسی شوازی، حسینی چاوشی، ص ۱۳.

۲. خبرگزاری ایرنا

۳. جوکار، مدرنیته و تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران، ص ۵۱-۵۲.

فرزند را حق خود می‌دانند. بنابراین می‌توان گفت تغییر بینش‌ها و ارزش‌های معطوف به فرزند آوری بستر مناسبی برای تغییر رفتار زنان در باروری و تولیدمثل است.^۱

افزایش تحصیلات: در جامعه به‌ویژه در قشر زنان، افزایش سطح تحصیلات و سن ازدواج موجب شده تا آن‌ها بیشتر وقت خود را صرف تحصیلات کنند و پس از اتمام آن در پی شغل خارج از منزل باشند. این امر باعث شده تا تأخیر در ازدواج و افزایش سطح توقعات و انتظارات جوانان می‌شود و به تبع آن سن ازدواج بالا می‌رود، و با بالا رفتن سن ازدواج نرخ باروری نیز کاهش می‌یابد.^۲ بررسی میزان باروری در کل کشور نشان می‌دهد که افراد با تحصیلات کمتر، باروری بالاتری دارند و میزان باروری کل کشور از نظر تحصیلات بانوان، تقریباً دیپلم است. الگوهای باروری نیز نشان دهنده این است که زنان بی‌سواد یا کم‌سواد زودتر وارد دوران بارداری شده و دیرتر از این دوره خارج می‌شوند. در مقابل هرچه تحصیلات بانوان بیشتر باشد، دیرتر صاحب فرزند می‌شوند.^۳

خطرات کاهش جمعیت و فرزند آوری

غفلت و تأثیرپذیری سیاست‌مداران از الگوهای تنظیم جمعیت متفکر لیبرال و رواج سبک زندگی غربی نتایج زیان‌باری در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اعتقادی، اخلاقی، و... به وجود آورده است. مشکلاتی همچون بی‌بندوباری و روابط نامشروع جنسی یا زندگی دوفردبدون ازدواج رسمی و به تعبیر رهبر معظم انقلاب ازدواج سیاه، ترویج و پرورش حیوانات خانگی، دشمنی با کانون و نهاد خانواده و... باعث فروپاشی خانواده‌ها گردیده است. برخی رسانه‌های وابسته به بیگانه و دشمن نظام جمهوری اسلامی نیز مردم را به انجام این امور تشویق می‌کنند. در حال حاضر می‌توان گفت اصلی‌ترین عامل کاهش جمعیت، عامل فرهنگی یا همان گرایش به سمت وسوی آداب و رسوم زندگی غربی است.^۴

تفکر کنترل جمعیت و تک‌فرزندی آثار و تبعات فرهنگی خاصی را به دنبال دارد؛ به‌عنوان مثال برخی خانواده‌ها از تنهایی رنج می‌برند و نبود فرزند در زندگی آن‌ها باعث شده به سراغ حیوانات بروند و کمبود فرزند را با این حیوانات جبران کنند؛ علاوه بر کاهش فرزندآوری یا عدم فرزند در این خانواده‌ها

۱. ملکوتی نیا، نیکویی روزبهرانی، بررسی و نقد اندیشه‌ی فرزند کم‌تر و زندگی بهتر در جامعه معاصر ایران با رویکرد اسلامی، ص ۵۶.

۲. عباسی شوازی، حسینی چاوشی، تحولات باروری تنظیم خانواده و سیاست‌های جمعیتی در ایران ص ۱۴.

۳. فتحی، نگاهی به گذشته حال و آینده جمعیت ایران، ص ۷.

۴. سهرابی، عسکری طیبی، بررسی راهکارهای افزایش جمعیت در ایران براساس سبک زندگی اسلامی، ص ۳۶.

و ادامه کنترل سیاست‌های جمعیتی در کشور آداب اجتماعی و صلح رحم نیز از بین خواهد رفت و رسومات غربی جای آن‌ها را خواهد گرفت.^۱

تضعیف نیروی دفاعی کشور: نیروی جوان و جمعیت فراوان یکی از شاخصه‌های اقتدار نظامی و دفاعی هر کشوری در داخل و همچنین در سطح بین‌الملل است. جامعه‌ای که دارای جمعیت جوان‌تری باشد، ارتش و قدرت نظامی قوی‌تری دارد و در مقابل یک کشور با جمعیت پیر، توان رویارویی و مقابله با عوامل و خطرات بیگانگان را ندارد.^۲

کاهش جمعیت نخبه: یکی از پایه‌های پیشرفت و توسعه هر کشوری نیروی انسانی و جمعیت آن است. پیری و کاهش جمعیت در یک کشور، جامعه نخبگانی آن را دچار تهدید و چالش می‌کند و مهم‌ترین راهکار خود را در توسعه از دست می‌دهد. همان‌گونه که بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته با این مشکل مواجه هستند و این ضعف خود را با جذب نخبگان و متفکران کشورهای جهان سوم جبران می‌کنند.^۳

فرار مغزها یا مهاجرت باید به عنوان زنگ خطری برای کشورمان شناخته شود؛ چرا که سال‌های طولانی است نخبگان ایرانی و دانشمندانمان بعد از فارغ‌التحصیلی چمدان خود را جمع کرده و راهی کشورهای خارجی می‌شوند؛ که این امر به راحتی باعث از دست دادن نیروهای ماهر، خلاق، زبردست، فنی و کوشا می‌شود و برای جامعه مشکلات عدیده گوناگونی را فراهم خواهد کرد. خیلی از فارغ‌التحصیلان دانشگاهی با هدف مهاجرت و خروج از کشور یا قبولی در معتبرترین دانشگاه‌های جهان درس می‌خوانند و مقصد اصلی آن‌ها ارائه خدمات به کشورهای خارجی است، در حالی که اگر این استعدادها نبوغ در کشورمان بمانند خیلی راحت می‌توانند با فعالیت‌های پی در پی و موثر جامعه را توسعه دهند و پیشرفت‌های همه جانبه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و آموزشی را برآیمان به ارمغان آورند.^۴

---

۱ . پور سید آقایی، ترابی، آسیب شناسی کنترل جمعیت در جامعه منتظر، ص ۱۵۱

۲ . همان، ص ۱۵۳

۳ . سبحانی نیا، تهدید خانواده، تهدید جامعه، ص ۱۷

۴ . باشگاه خبرنگاران جوان

نتیجه گیری

در پایان تحقیق به این نتیجه می‌رسیم که افزایش جمعیت و فرزندآوری یکی از امور ضروری و مهم در کشور خصوصاً در زمان حاضر می‌باشد و بی‌تفاوتی نسبت به این موضوع خطرات جبران‌ناپذیری را برای کشور در آینده‌ای نزدیک در پی دارد. اگر جمعیت رو به افزایش نهد بی‌شک کشور در آینده از نظر نظامی، دفاعی، اقتصادی و... وضعیت ایده‌آلی خواهد داشت؛ زیرانیروی جوان و جمعیت زیادمشکلات و خطرات ناشی از دسیسه‌های بیگانگان راباتوان و قدرت خوددفع خواهد کرد. برای افزایش جمعیت باید قوانینی وضع شود که متناسب با آن باشد؛ زیرا با توصیه و سفارشات اخلاقی و دستورات اسلام کمک آن چنانی به این مسئله نمی‌توان کرد. علاوه بر وضع قوانین باید امکاناتی از جمله ایجاد اشتغال برای جوانان، افزایش ساخت و ساز مسکن، رفع کمبودهای و مشکلات بهداشتی، آموزشی، اقتصادی و... رافراهم آورند تا خانواده‌هایی نیز به امر فرزند آوری تمایل و رغبت بیشتری پیدا کنند، و در پایان شکرگزار خداوند کریم هستیم که نعمت فرصت نگارش این مقاله را به ما داده است، امید است گامی در جهت آگاهی دادن به مردم در جهت افزایش جمعیت مسلمین برداشته باشیم.

فهرست منابع

قرآن کریم

کتب فارسی

۱- پناهی، علی احمد، «همسرگزینی چرا و چگونه»، بی جا: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ ۱، ۱۳۹۱

۲- تقوی، نعمت‌الله، «مبانی جمعیت‌شناسی»، تهران: نشر آیدین، ۱۳۹۵

۳- دهخدا، علی اکبر، «لغت‌نامه»، تهران: انتشارات دانشگاه، ۱۳۳۷

۴- سبحانی نیا، محمد، «تهدید خانواده تهدید جامعه»، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی (بلاغ)، ۱۳۹۱

۵- عمید، حسن، «فرهنگ لغت»، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۱

۶- لبیبی، محمد مهدی، «خانواده در قرن ۲۱»، تهران: نشر علم، چاپ ۱، ۱۳۹۳

۷- معین، محمد، «فرهنگ‌نامه»، تهران: نشر میلاد، چاپ ۱، ۱۳۳۸

۸- ویل دورانت، «تاریخ فلسفه» (مترجم: عباس زریاب خویی)، بی جا: انتشارات علمی فرهنگی، چاپ ۳۲، ۱۹۲۶م

کتب عربی

۱- حر عاملی، محمد بن حسن، «وسایل الشیعه»، (مترجم: محمدرضا جلالی حسینی) قم: انتشارات آل البيت، ۱۴۰۴ق

۲- شعیری، محمد بن محمد، «جامع الاخبار»، نجف: مطبع الحیدریه، چاپ ۱، بی تا

۳- شیخ مفید، محمد بن محمد، «الارشاد»، (مترجم: سید هاشم رسولی محلاتی)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ هفتم ۱۳۸۴

۴- طباطبایی، محمدحسین، «المیزان فی تفسیر القرآن»، (مترجم: محمدباقر کمره‌ای)، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ ششم، ۱۴۱۷ق

۵- طبرسی، حسن بن فضل، «مکارم الاخلاق» (مترجم: ابراهیم میرباقری)، تهران: انتشارات فراهانی، چاپ ۲،

۶- متقی الهندی، علاء‌الدین، «کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال»، بیروت: مکتب التراث الاسلامی، چاپ ۱، ۱۳۹۷

مقالات

۱- پناهی، علی احمد، «نگاهی به فواید و آثار فرزند آوری و فرزند پروری در آموزه‌های دینی با رویکرد اخلاقی»، فصلنامه علمی، اخلاقی، ترویجی، شماره ۲۱، بهار ۱۳۹۵

۲- پورسید آقایی، سید مسعود، ترابی، حمزه، «آسیب‌شناسی کنترل جمعیت در جامعه منتظر»، نشریه‌ی پژوهش‌های مهدوی، شماره ۲۸، بهار ۱۳۹۸

- ۳- جوکار، محبوبه، «مدرنیته و تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران»، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۹۳
- ۴- خرمشاد، محمدباقر، طراح زادگان، فرخ، «راهبردهای جمعیتی تحکیم اقتدار و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، نشریه امنیت ملی، شماره ۲ تابستان ۱۳۹۸
- ۵- دهقان ده جمالی، حسن، «فرزند آوری و افزایش جمعیت از دیدگاه قرآن کریم و اهل بیت علیه السلام»، فصلنامه مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۶
- ۶- سهرابی، حمید رضا، عسکری طیبی، فرزانه «بررسی راهکارهای افزایش جمعیت در ایران اسلامی براساس سبک زندگی اسلامی»، پژوهش‌نامه فرهنگ و معارف دینی، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱
- ۷- سیاوشی کرم، خوش نظر کریم، سلیمانی فر، ندا «بررسی و تبیین موانع افزایش جمعیت با تأکید بر آموزه‌های اسلام»، فصلنامه مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی، شماره ۳۹، ۱۳۹۴
- ۸- عباسی شوازی، محمد جلال، حسینی چاوشی، میمنت، «تحولات باروری تنظیم خانواده و سیاست‌های جمعیتی در ایران»، نشریه مطالعات فرهنگی در دانشگاه اسلامی، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۰
- ۹- شوبکلایی، مسلم، «واکاوی مقوله فرزند آوری از دیدگاه اسلام»، فصلنامه فرهنگی، تبلیغی، بصیرتی پیام، شماره ۱۲۱ و ۱۲۲، پاییز ۱۳۹۵
- ۱۰- فتحی، الهام، «نگاهی به گذشته، حال و آینده جمعیت ایران»، پژوهشکده‌ی آمار، شماره ۱۴۵، اردیبهشت ۱۳۹۸
- ۱۱- کاظمی، ابوالفضل، شاهمرادی، سیده فاطمه، مهدوی، ملیحه سادات، «آثار فرزند آوری با تأکید بر آیات و روایات در سبک زندگی دینی»، فصلنامه سبک زندگی دینی، شماره ۱، پاییز ۱۳۹۳
- ۱۲- ملکوتی نیا، علی، «ضرورت افزایش جمعیت ایران اسلامی»، نشریه مبلغان، شماره ۲۷۶، اردیبهشت و خرداد ۱۴۰۱
- ۱۳- _____ «فرزند آوری در سبک زندگی اسلامی»، نشریه مبلغان، شماره ۱۹۰، اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۴
- ۱۴- نیکویی روزبهانی، زینب سادات، «بررسی و نقد اندیشه‌ی فرزند کم‌تر زندگی بهتر در جامعه معاصر ایران با رویکرد اسلامی»، نشریه‌ی معرفت، شماره ۲۴۵، اردیبهشت ۱۳۹۷
- ۱۵- نبی‌زاده، معصومه، «آثار فرزند آوری و نقش آن در تحکیم خانواده»، نشریه خانواده در آینده‌ی فقه، شماره ۵، بهار و تابستان ۱۳۹۹

پایگاه‌های اینترنتی

۱- خبرگزاری ایرنا

- ۲- باشگاه خبرنگاران جوان
- ۳- پرتال امام خامنه‌ای حفظه الله
- ۴- خبرگزاری حوزه
- ۵- راسخون